

Умрихіна Л. В.,

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри українознавства і лінгводидактики імені проф. О. Г. Муромцевої

Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди

<http://orcid.org/10000-0003-3888-342X>

СТРУКТУРНО-СИНТАКСИЧНА ТИПОЛОГІЯ БАЖАЛЬНИХ ДВОСКЛАДНИХ РЕЧЕНЬ

Анотація. Стаття пропонує аналіз формально-граматичної організації двоскладних речень із бажальним модальним значенням. Представлено репертуар основних структурно-семантичних типів двоскладних бажальних конструкцій із відповідною схематизацією. Вказано на характер семантичних відношень між конститuentами предикативного центру в кожному з визначених типів. Акцентовано на значущих формотворчих компонентах заявлених конструкцій, виявлено парадигмоутворювальні ознаки структурування. Звернено увагу на регулярність/нерегулярність реалізації повного складу предикативної основи в процесі парадигмоутворення. Вказано на проблемність формального вияву бажального значення безвідносно до контекстуального оточення. Описано найбільш релевантні семантичні властивості структурних типів бажальних двоскладних конструкцій з огляду на їхній функційний потенціал. Виявлено варіативність формальних ознак конститутивних компонентів у структуруванні окремих типів двоскладних бажальних конструкцій. Подано відповідний історичний коментар до описуваних мовних явищ. Звернено увагу на різний ступінь граматичної маркованості в структурі бажальних конструкцій.

Пропонована розвідка демонструє фрагмент системного типологічного аналізу модально орієнтованих конструкцій на основі функціонально-семантичного підходу, що дозволяє виявити й описати закономірності функціонування певних граматичних одиниць відповідно до семантичної специфіки, визначити основні актуалізатори модального змісту конструкцій, схарактеризувати спеціалізовані засоби вербалізації, механізми формування модальних значень тощо. Проведені спостереження відкривають перспективи комплексного дослідження предикативних одиниць у взаємозв'язку структурно-синтаксичного і семантико-синтаксичного підходів.

Ключові слова: бажальне модальне значення, бажальна конструкція, синтаксичний спосіб, структурна схема, предикативний центр, конститутивна основа.

Постановка проблеми. Питання модальності не втрачає своєї актуальності через непростий різноплановий характер цього унікального лінгвістичного феномена. Суперечливим залишається як визначення семантичної зони модальності та опис окремих субкатегорійних значень, так і встановлення репертуару формально-граматичних репрезентантів кожного з них.

У поданій розвідці увагу сконцентровано на формально-граматичній організації одного з видів модальних значень – бажального. Під кутом зору – синтаксичні одиниці, специфіка побудови яких, передусім предикативної основи,

зумовлює потенціал до вираження бажальної модальності. У роботі прийнято погляд на бажальні конструкції як предикативні синтаксичні одиниці, які репрезентують бажальне суб'єктивномодальне значення, що його суттю є ірреальна ситуація, яка могла б задовольнити моральні або фізичні потреби мовця, тому становить предмет його волевиявлення. Нівеляція ознак адресованості й каузативності взаємозумовлює когнітивний характер переданої бажальними конструкціями інформації.

Дослідження репрезентує окремий аспект комплексного висвітлення проблеми типології модально орієнтованих конструкцій, виконаного на основі функціонально-семантичного підходу, що дозволяє виявити й описати закономірності функціонування певних граматичних одиниць у їхньому взаємозв'язку із семантичною специфікою, визначити основні актуалізатори модального змісту конструкцій, схарактеризувати спеціалізовані засоби їхньої вербалізації, механізми формування модальних значень та їхніх відтінків тощо. Такий аналіз корелює із новітніми тенденціями до подолання розриву між структурно-синтаксичним і семантико-синтаксичним підходами в дослідженні мовних явищ.

Тож аналіз структурно-синтаксичної організації двоскладних бажальних конструкцій є важливим питанням, що має наукове й практичне значення для синтаксису української мови. Усе це зумовлює **актуальність** наукової розвідки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Висвітленню специфіки бажальних конструкцій присвячено небагато спеціальних досліджень, оскільки це порівняно нова лінгвістична проблема в науковому просторі. В останні десятиріччя в українському мовознавстві з'явилися наукові розробки з проблеми бажальності Я. А. Баранцева, І. І. Гордінської, Н. М. Костусяк, В. Ю. Маркітанової, В. Омеляненко, О. І. Приймачок, С. В. Скомаровської, З. Р. Тищенко, І. А. Шаповал, предметом аналізу яких, зокрема, є граматичні засоби вираження бажального значення – в комплексі й студійно. У сферу зацікавлення дослідників все частіше потрапляє іншомовна репрезентація бажальних конструкцій у порівнювальному аспекті (Луцик А. В. та ін.), стилістичні параметри реалізації її в художньому тексті (Тищенко З. Р. та ін.). Звертає на себе увагу контрверсійність поглядів на визначення центра й периферії поля бажальності, різногумачення структурно-синтаксичної репрезентації його в мові. Тенденційним виявляється віднесення до бажальних конструкцій усіх синтаксичних утворень, що виражають бажальне значення без урахування диференціації модальності щодо її зовнішньо-синтаксичної і внутрішньо-синтаксичної реалізації.

Бажальні конструкції структурних схем $N_1Vf_{des3sg/pl(cop)}Adj_{1/5}$, $N_1Vf_{des3sg/pl(cop)}Part_{1/5}$, $N_1Vf_{des3sg(cop)}N_{2,3...}$, $N_1Vf_{des3sg/pl(cop)}N_{1/5}$ відбивають відношення між неактивним суб'єктом (пасивним носієм ознаки) та предикативною ознакою, а саме якісною характеристикою, ознакою за родом діяльності, станом, локалізацією тощо, що більше корелює з бажальністю, ніж у разі бажальних конструкцій із активним суб'єктом. Семантико-граматична структура цих конструкцій більш органічно передає бажальне значення, відбиваючи його сутнісний характер: набуття бажаної ознаки не залежить від людських зусиль і не може бути, зокрема, спонукуваною. Хоча вони однаково претендують на вираження таких значень, як поступки, умови, припущення, невтручання, характеристика тощо, проте вони повністю нівелюють спонукальне. Тож такі бажальні конструкції є помірно марковані.

Бажальні конструкції структурної схеми $N_1Vf_{des3sg/pl(cop)}N_{1/5}$ мають за іменну частину складеного присудка іменник у формі називного або орудного відмінка й виражають бажану постійну ознаку чи якісну характеристику семантичного суб'єкта: **Хай Господь буде розкіш твоя, і Він сповнить тобі твого серця бажання!** (І. Огієнко).

Іменною частиною складеного присудка в бажальних конструкціях структурної схеми $N_1Vf_{des3sg(cop)}N_{2,3...}$ є некоординований іменник. Такі конструкції виражають бажану нестійку ознаку (рід діяльності, стан, локалізацію тощо) семантичного суб'єкта: – **Волимо Харитона! Харитін нехай буде в нас за панотця!** – знов загуло з усіх боків (І. Нечуй-Левицький); **Не держить мене як дочку, нехай я буду вам замість наньмички: усяку роботу, що скажете, буду робити і не охну** (Г. Квітка-Основ'яненко); <...> **нехай ваше життя буде між солодкими медами, між пахучими квітками** (І. Нечуй-Левицький).

У бажальних конструкціях структурної схеми $N_1Vf_{des3sg/pl(cop)}Adj_{1/5}$ іменною частиною складеного присудка є прикметник. Його може заступати займенниковий прикметник *такий/мій*. Головні члени можуть бути як координовані у формі числа й відмінка, так і можуть мати заміну прикметникового називного відмінка на орудний. Такі конструкції виражають бажану якісну характеристику семантичного суб'єкта: **«Цілюю твою жінку, дітей і внучаток, нехай здорові ростуть та щасливі будуть!»** (Т. Шевченко); **Нехай же шляхи вам будуть рівні, люди привітні** (І. Багряний); **Нехай цей рік буде щедрим для Вас на цікаві плани та успіхи; Нехай він росте веселим; Нехай щасливим і радісним стане цей день і нехай стане він початком великого і світлого шляху** (традиційні святкові привітання).

У бажальних конструкціях структурної схеми $N_1Vf_{des3sg/pl(cop)}Part_{1/5}$ позицію іменної частини складеного присудка займає дієприкметник. Такі конструкції виражають бажану якісну характеристику семантичного суб'єкта: **Нехай він буде сповнений яскравими фарбами, приємними враженнями і радісними подіями;**

– **То вона недобра, моя баба Ольга, – вирвалось у Володимира.**

– **Ні, – відповів князь Святослав, – нехай прощена буде княгиня Ольга, вона не винна, бо зробила так, як вимагали мужі ліпші, нарочиті, купці, бояри, вся Гора** (С. Скляренко).

Серед бажальних двоскладних конструкцій (з іменним складеним присудком) структурних схем $N_1Vf_{des3sg/pl(cop)}Adj_{1/5}$, $N_1Vf_{des3sg/pl(cop)}Part_{1/5}$, $N_1Vf_{des3sg(cop)}N_{2,3...}$, $N_1Vf_{des3sg/pl(cop)}N_{1/5}$ трапля-

ються неповні реалізації із незаміщеною позицією дієслівної зв'язки: – **Як помер наш батько, – нехай йому земля пером!** – оставив нам дев'ять пар волів (Марко Вовчок); **Я зазнала це того коваля Ляца і жінку його знала, – нехай над обома земля пером!** Добрячі були люди покійнички! (Марко Вовчок). Частіше відбувається структурна неповнота через випущення підмета, чому сприяє контекстуально-ситуативна достатність: **Оддала ту бумагу, що панотець мені дав, узяла гроші, подякувала та й до брата. – На, – кажу, – братику мій! Нехай тобі на добре поживання будуть!** (Марко Вовчок); <...> **вона преврати гнусообразную твою паню Солоху – нехай здорова буде!** – замість ліпообразної панни Олени... (Г. Квітка-Основ'яненко); – **А що, хлопці, раді з нового товариша?** – **Дуже раді! Хай здоровий буде** (А. Чайковський).

Бажальні конструкції структурної схеми $N_1Vf_{des1sg/pl}$ є граматичною реалізацією вихідної конструкції структурної схеми N_1Vf у синтаксичному ірреальному способі за допомогою зміненого дієслова-присудка у форму теперішнього/ майбутнього часу + (не)хай. Підмет виражений займенником *я*. Його позиція може бути незаміщена, що зумовлено граматичною повноцінністю дієслівної форми щодо означення семантичного суб'єкта. Названі конструкції є автореферентними, оскільки бажана ситуація в них орієнтована на виконання самим суб'єктом бажання. Вони виражають бажану активну або статичну/ментальну дію.

Помітною є рідковживаність таких конструкцій у бажальному значенні, як і в спонукальному. Спонукальні конструкції із присудком, вираженим дієсловом у формі першої особи однини наказового способу, є оказіональним мовним утворенням. Це автоспонукальні конструкції, що виражають спонукування до дії, потенційним виконавцем якої є сам мовець. Для такого формально-синтаксичного типу конструкцій, що агенсом у них є перша особа, спонукування, взагалі, нехарактерне. Ситуація, що за неї мовець просить адресата бути посередником у спонуванні самого мовця, є не зовсім природною. Семантика таких конструкцій тяжіє до сфери бажальності, що суперечить вияву активної діяльності людини на шляху до здійснення чогось.

Неоднозначна семантика відповідної дієслівної форми зумовлює контроверсійність віднесення її до грамем наказового способу. Донедавна її розглядали в складі шестичленної способової парадигми, указуючи на периферійний характер: «аналітичні форми першої особи однини наказового способу здатні репрезентувати категорію спонукальності, хоча й посідають найвіддаленіше місце від центру в особовій парадигмі наказового способу і кваліфікуються як форми з найслабкішою спонукальністю» [8, с. 66]. Новітнє бачення способової парадигми позначене обережністю щодо кваліфікації аналізованої форми. Автори «Граматики сучасної української мови, 2007» [9] вказують на існування в мовознавстві традиційного погляду на проблему, згідно з якою способова парадигма є п'ятичленною, що з неї вилучена названа грамема, згадуючи про відомі міркування щодо віднесення її до наказового способу. Тож аналізовану дієслівну форму правомірно вважати більше виразником бажального значення, ніж спонукального:

– **Хай живе перемога! І мир!**

– **Хай живемо ми!**

– **Хай живуть трохи і я, Іван Орлюк, сержант** (О. Довженко); **Матусенько, ріднесенька, рибочко, голубочко, перепілочко! Не зотиний же мене. Я ж собі ще молода; нехай же я погуляю, як**

та птичка на волі під небесами літає (Г. Квітка-Основ'яненко); *Господи! <...> Нехай я живу так, щоб у тобі зійти на небо. Аминь* (М. Ярема).

Бажальні конструкції структурних схем $N_1Vf_{des1sg/pl(cop)}Adj_{1/5}$, $N_1Vf_{des1sg/pl(cop)}Part_{1/5}$, $N_1Vf_{des1sg(cop)}N_{2,3...}$ являють собою видозмінені конструкції структурних схем N_1Adj_1 , N_1Part_1 , $N_1N_{2,3...}$ за формою синтаксичного ірреального способу, організація якого відбувається за допомогою службового дієслова як структурного компонента складеного присудка у формі теперішнього/майбутнього часу + (не)хай. Підмет виражений займенником я. Це конструкції з іменним складеним присудком, що його компонентами є службове слово та предикативне ім'я. За іменну частину правлять форми прикметників, прислівників, дієприкметників у називному або орудному відмінку. Оформлення складеного присудка відбувається аналогічно з бажальними конструкціями структурних схем $N_1Vf_{des3sg/pl(cop)}Adj_{1/5}$, $N_1Vf_{des3sg/pl(cop)}Part_{1/5}$, $N_1Vf_{des3sg(cop)}N_{2,3...}$, $N_1Vf_{des3sg/pl(cop)}N_{1/5}$ [11].

Бажальні конструкції структурних схем $N_1Vf_{des1sg/pl(cop)}Adj_{1/5}$, $N_1Vf_{des1sg/pl(cop)}Part_{1/5}$, $N_1Vf_{des1sg(cop)}N_{2,3...}$ виражають бажану ознаку суб'єкта мовлення, що органічніше інтегрується в зміст бажального значення, ніж бажана дія. Бажальний сенс здебільшого отримує невідповідна людській волі ситуація, ніж та, що нею він може керувати, активно діючи. Тому такі конструкції є звичними для сприйняття й традиційного уявлення про автопобажання.

Бажальні конструкції структурних схем $N_1Vf_{des1sg/pl(cop)}Adj_{1/5}$, $N_1Vf_{des1sg/pl(cop)}Part_{1/5}$ виражають бажану якісну характеристику семантичного суб'єкта – суб'єкта мовлення: *А Наталка благала: Тату! Нехай я буду щасливою! Може ж, я буду щасливою!.. – І враз рішуче, з докором, хоч і крізь сльози: – Я не переступила вашої волі, в мене ваше серце, ви його мені дали таке, – то й хай же Бог буде суддею <...> Але нехай ми будем щасливі, тату!* (І. Багрянний); *Нехай я буду з Тобою розп'ятий, а не спасаю своє життя для себе самого* (М. Ярема).

Семантика структурної схеми $N_1Vf_{des1sg(cop)}N_{2,3...}$ – позначення бажаної непостійної ознаки (роду діяльності, стану, локалізації тощо) щодо семантичного суб'єкта: *Не держить мене як дочку, нехай я буду вам замість наньмишки: усяку роботу, що скажете, буду робити і не охну* (Г. Квітка-Основ'яненко).

Висновки і перспективи. Структурна організація бажальних двоскладних речень презентована формально-граматичними типами конструкцій таких структурних схем: $N_1Vf_{des3sg/pl}$, $N_1Vf_{des1sg/pl}$, $N_1Vf_{des3sg/pl}$, $N_1Vf_{des3sg/pl(cop)}$, $Adj_{1/5}$, $N_1Vf_{des3sg/pl(cop)}$, $Part_{1/5}$, $N_1Vf_{des3sg(cop)}$, $N_{2,3...}$, $N_1Vf_{des1sg/pl(cop)}$, $Adj_{1/5}$, $N_1Vf_{des1sg/pl(cop)}$, $Part_{1/5}$, $N_1Vf_{des1sg(cop)}$, $N_{2,3...}$.

Структурні схеми $N_1Vf_{des3sg/pl}$, $N_1Vf_{des1sg/pl}$, $N_1Vf_{des3sg/pl(cop)}$, $Adj_{1/5}$, $N_1Vf_{des3sg/pl(cop)}$, $Part_{1/5}$, $N_1Vf_{des3sg(cop)}$, $N_{2,3...}$, $N_1Vf_{des1sg/pl(cop)}$, $Adj_{1/5}$, $N_1Vf_{des1sg/pl(cop)}$, $Part_{1/5}$, $N_1Vf_{des1sg(cop)}$, $N_{2,3...}$ бажальних конструкцій відбивають граматичну реалізацію вихідних структурних схем N_1Vf , N_1Adj_1 , N_1Part_1 , $N_1N_{2,3...}$, N_1N_1 , Vf_{3sg} у формі синтаксичного ірреального способу, організаційним центром якого виступає дієслово-присудок або дієслівна зв'язка в теперішньому/майбутньому часі + (не)хай. Організовані на базі вихідних схем Adv , Vf_{des3sg} , $N_{2(neg)}$, Adv_{quant} , N_2 , конструкції $Vf_{des3sg(cop)}$, Adv , $Vf_{des3sg(cop)(neg)}$, N_{2} , Adv_{quant} , $Vf_{des3sg(cop)}$, N_{2} мають за конститутивний центр службове дієслово як структурний компонент складеного присудка у формі майбутнього часу + (не)хай.

Бажальні двоскладні речення як модально орієнтовані конструкції є граматично маркованими, проте не всі з них

позначені однаковим ступенем граматичного маркування (одні з них помірно марковані, інші – слабо марковані), що пов'язано з полісемантичністю граматичної форми присудка. Автореферентні бажальні конструкції є граматично маркованими, конструкції $N_1Vf_{des3sg/pl}$ – слабо марковані, конструкції $N_1Vf_{des3sg/pl(cop)}$, $Adj_{1/5}$, $N_1Vf_{des3sg/pl(cop)}$, $Part_{1/5}$, $N_1Vf_{des3sg(cop)}$, $N_{2,3...}$, $N_1Vf_{des3sg/pl}$, $N_{1/5}$ – помірно марковані, контекстуально / ситуативно зумовлені.

Перспективним видається дослідження інших синтаксично-структурних типів у плані модальної орієнтованості.

Література:

1. Умрихіна Л. В. Спонукальність і бажальність: проблема розрізнення волітивних значень. *International scientific and practical conference «Philological sciences, intercultural communication and translation studies: theoretical and practical aspects» : conference proceedings, February 26–27, 2021. Vol.1. Venice : Izdeivniciba «Baltija Publishing», 2021. pp. 67–69.*
2. Умрихіна Л. В. Автопобажальні конструкції у сучасній українській мові. *International scientific and practical conference «Philological sciences and translation studies: European potential» : conference proceedings, July 9–10, 2021. Wloclawek: «Baltija Publishing», 2021. pp. 38–41.*
3. Слинко І. І., Гуйванюк Н. В., Кобилянська М. Ф. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання. Київ: Вища школа, 1994. 670 с.
4. Вихованець І. Р. Називний, орудний і знахідний відмінки у функції присудка. *Українська мова і література в школі*, 1973. № 8. С. 23–33.
5. Слинко І. І., Гуйванюк Н. В., Кобилянська М. Ф. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання. Київ: Вища школа, 1994. 670 с.
6. Вихованець І. Р. Називний, орудний і знахідний відмінки у функції присудка. *Українська мова і література в школі*, 1973. № 8. С. 23–33.
7. Ковбаса Н. Л. Форми називного та орудного відмінків у ролі іменної частини складеного присудка. *Питання мовної культури*, 1969. Вип. 4. С. 55–62.
8. Городенська К. Г. Семантична структура імператива. *Актуальні проблеми граматики* : зб. наук. пр. Кіровоград: Кіровоградський педагогічний інститут ім. В. К. Винниченка, 1996. Вип. 1. С. 63–68.
9. Вихованець І. Р., Городенська К. Г., Загнітко А. П., Соколова О. С. Граматика сучасної української мови. Морфологія. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. 752 с.

Umrykhina L. Structural-syntactic typology of desiderative two-syllable sentences

Summary. The article offers an analysis of the formal-grammatical organization of two-component sentences with a desiderative modal meaning. The repertoire of the main structural-semantic types of two-component desiderative constructions and their structural schemes is presented. The nature of the semantic relations between the constituents of the predicative center in each of the identified types is indicated. The emphasis is placed on the significant form-forming components of the declared constructions, and paradigm-forming features of structuring are revealed. Attention is paid to the nature of the design of the completeness of the predicative basis in the process of paradigm formation. The problematic nature of the formal expression of the desiderative meaning regardless of contextual features is indicated. The most relevant semantic properties of the structural types of desiderative two-component constructions are described in view of their functional potential. The variability of the formal features of the constitutive components in the structuring of individual

types of two-component desiderative constructions is revealed. A corresponding historical commentary is given to the described linguistic phenomena. Attention is paid to the different degrees of grammatical marking in the structure of desiderative constructions.

The proposed investigation demonstrates a fragment of a systemic typological analysis of modally oriented constructions based on a functional-semantic approach, which allows us to identify and describe the patterns of functioning of certain grammatical units in accordance with the semantic specificity, to determine the main actualizers of the modal content of constructions, to characterize specialized means of verbalization, mechanisms of formation of modal meanings, etc. The observations made open up prospects

for a comprehensive study of predicative units based on the relationship between structural-syntactic and semantic-syntactic approaches.

Key words: desiderative modal meaning, desiderative construction, syntactic mode, structural scheme, predicative center, constitutive basis.

Дата першого надходження статті до
видання: 23.02.2026

Дата прийняття статті до друку після
рецензування: 19.03.2026

Дата публікації (оприлюднення)
статті: 29.04.2026